

A permi nyelvek szóvégi magánhangzói.

16. Az előbbiekkal egyformán végződnek a zürjén *-ni* végű deminutivumok: (WIED.) *kokni*, (GEN.) КР. *kókni* 'leicht'; (WIED.) *posni*. (GEN.) КР. *pósní* 'klein, fein', (ŠACH.) *посн'и* 'мелкий, малый'; (WICHM.) I. V. Peč. S. L. P. *šort'ni*, U. V. *šorkni* 'Rübe' [TLP. 97]; (WIED.) *vekní*, (GEN.) КР. *vékni* 'eng. schmal', (LYTK.) *векни*, (ŠACH.) *векн'и* 'узкий' ~ m. *vékony* [l. SZINNYEI, NyH.⁷ 34]; (WIED.) *vösní*, (GEN.) КР. *vösní*, 'dünn' etc., (ŠACH.) *vöcn'и* (V. S.) 'тонкий' [vö. SZINNYEI, NyH.⁷ 156 (zürj. m.); TOIVONEN, Affr. 350. sz. (zürj. vog. osztj.)].

A zürj. *-ni* képző a cser. *-na* ~ md. *-ne*, *-ne* ~ fi. *-nä*, *-ne* ~ m. *-n* ~ osztj. *-n* kicsinyítő képzőkkel tartozik össze (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 86, NyH.⁷ 95).

Tárgyalásunknál kénytelenek leszünk ezeket a példákat ismét kisebb csoportokra osztani. Érdekességük első sorban a zürjén alakban rejlik. Magyarázatuknál abból indulok ki, amit dolgozatom első két fejezete alapján bebizonyítottunk látok: a szóvégi *-i* és *-j* legalábbis megelőző nyílt szótag, ill. liquida-előtagú mássalhangzó-csoport után a zürjénben lekopott, tehát ahol a mai zürjénben ilyen helyzetben *-i* vagy *-j* végmagánhangzót találunk, ott vagy valamely — eredetileg testesebb alakú — képzővel van dolgunk, vagy pedig másodlagos fejlődéssel. A továbbiakban megkísérlem ezt a talán merevnek s az előbbi eredményeimtől szerfelett is befolyásoltnak látszó tételmet valószínűvé is tenni.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy vannak a fentebbiek közt *-i* kicsinyítőképzős alakok. Az 1. példában a *ki.tsi* ~ *ki.tsan* ~ *ki.tška* | votj. *ku.tša(-pi)* alakokból elvonódik egy, az ős-permiben **ki.tš* ~ **ku.tš*-nak hangozhatott közös alapszó. A csak összetételben előforduló votják szó *-a*-ja — épen összetételben való előfordulása miatt — *-a*-ként megőrzött melléknévképző lehet *-o* helyett, vagy talán annak a zürjén *-a* kicsinyítő képzőnek a megfelelője, melyet már több példában láttunk.

A 2. szónak, amint hiteles feljegyzések igazolják, máig is él a képzőtlen alapalakja: *kol*. Ilyenre mutat a *kol'a* alak is, mely

meggyőződéseem szerint szintén deminutivum -a képzővel. A votják alak képzőtlen tőszó.

A 3. példában is ismeretes az alapszó: *taś*, ennek töve bizonyára **tašt-* volt, s ehhez járult aztán az -i képző.

A következő példában a KP. *pišká* mutatja, hogy a *piški* szó is részekre bontható. Az alapszó *pišk, melyhez egyes nyelvjárásokban -i, a keleti permiben pedig -a kicsinyítő képző járult (az utóbbiról bővebben más helyen).

A *pišti* szónak ma már nem mutatható ki *pišt v. *pišk rövidebb alakja, de, tekintetbe véve az előbbi szóval való alak hasonlóságát, bátran tarthatjuk azzal egyformán magyarázandó deminutivumnak. Mellesleg megjegyezve kicsinyítő képzések a magyar, finn és lapp szavak is (a lapp -š-hez vö. TOIVONEN, Affr. 172.) — A következő két szóban nem lehetetlen, hogy ugyanez a képző van meg, de elfogadhatónak látok más magyarázatot is. Látni fogjuk ugyanis, hogy a végmagánhangzó-lekopás után szó végére került mássalhangzó-csoport csak az esetben őrződött meg változatlanul, ha az elsőtagja liquida (*l, l', r*) vagy spiraus (*s, ś, š*) volt, feloldódott azonban minden egyéb helyzetben — vagy úgy, hogy a 2. mássalhangzó abszolút szóvégen elveszett, vagy a két mássalhangzó közé kötőhang fejlődött ki. Úgy vélem, olykor még egy 3. eszközzel is élhetett a nyelv, hogy a szóvégre jutott mássalhangzó-csoport okozta kiejtésbeli akadályt elhárítsa: a ragosképzős alakokból visszatérítette az eredeti szóvégi magánhangzót, ill. azt bizonyos mássalhangzó-csoportok után változatlanul megtartotta. Az előbbi esettel találkozunk oly nyelvben is, melyben a végmagánhangzó-lekopás megelőző hosszú szótag után hangtörvény. T. i. az észtkben az *adra, pudru, kahju, lahja* stb. szavak végmagánhangzóját a függő esetekből visszatérítéssel magyarázzuk (vö. KETTUNEN, *Eestin kielen äännehistoria*², 170). De kétségbe vonhatatlan bizonyítékot nyerünk e feltevés mellett néhány alább tárgyalandó rag, ill. igealak fejtegetéséből, melyeknél külön képzők magyarázó eszközül való felvétele szóba sem jöhet. — A kicsinyítő -i, -j-vel lehet dolgunk a 8. és 9. példában is, de a határozott állásfoglalást megnehezíti az a körülmény, hogy ezeknek a szavaknak hiányzik a votják megfelelője.¹ — A 10. szám alatti zürjén szónak eredetibb alakja a cseremisiz megfelelő tanúsága

¹ A *lapi* szót LYRKIN szójegyzékében jövevényszónak jelzi, de hogy milyen átvételre gondolhatott, nem tudtam kideríteni.

szerint *šodij, melynek ragos alakjai šodgĭ- (= *šodĭgĭ-), többől képződtek, s innen vonódott el a ŠACHOV feljegyzésében ugyanilyen hangzású új nominativus, amelyből a többi nyelvjárási változatok hangátvetés útján alakultak.

A 11. és 12. számú példában a zürj. és votj. -i, -ĭ végződést a fgr. -*ĭ-, -*j- (= fi. -jā, md. -j, lp. -je) deverbális névszóképző folytatásának szoktuk tartani (vö. BUDENZ, UA. 30. §; MEDVECZKY: NyK. XLI, 448; WICHMANN: FUF. XIV, 83, 94 és XVI, 205; JEMELJANOV, VotjGramm. 127. §). Ez a vélemény az ő-s-permi szavégek alakulásáról eddig szerzett fogalmainkkal összeegyeztethető. A képző legkorábbi ő-s-permi alakja még -*j*, illetve -*ĭ*. Következő állomás: képzőnk az ő-s-permi végmagánhangzó-lekopás idején elveszti magánhangzó elemét, s így pl. a vele képzett 'nap' jelentésű szó *šondĭĭ ~ *šundĭĭ alakot nyer. Végül az -ĭ elem megelőző i és ĭ után abszolút szavégen lekopik, azaz e nomen agentisek szóvégi diftongusa a hasonló képzőelemmel alakult -ĭ végű deminutívumokéval egyezőleg és egy időben monoftongizálódik.

Ezekben a mai -ĭ ~ -i tehát nem egyéb, mint a korábbi tővégi magánhangzó, mely után a voltaképeni képzőelem elveszett (a zürj. šondĭ diftongusos változatainak -ĭ elemében az ismert kicsinyítő képzőt látom. -e-, -ĕ- után az -ĭ megmarad!)

A turi szót nem tarthatom ő-s-permi eredetűnek. Ez esetben zürj. *tur ~ votj. *turĭ vagy zürj.-votj. *turi ~ *turĭ alakokat várnék. WICHMANN szerint lehetséges, hogy e szó török-tatár eredetű. Bármilyen eredetű legyen is a votjákban, én legvalószínűbbnek látom azt a feltevést, hogy a szó a votjákból került a zürjénbe már a zürjén végmagánhangzó-lekopás után.

A zürjén -ni képző eredeti -n-je csak az -i hatására vált -ń-nyé, s előfordul mindkét permi nyelvben magában és az eredetibb jésítetlen alakjában is. Pl. zürj. L. nĭlan 'Mägdelein', vö. nĭl 'Mädchen'; voman 'Schlund, Gaumen', vö. vom 'Mund'; votj. (WICHM.) U. keĭlan, (MUNK.) kolan (Sar. Uf.) 'Hoden', vö. zürj. L. N. keĭl 'Hode' (vö. WIEDEMANN, SyrjGr. 21. §; WICHMANN: FUF. II, 178, MSFOU. XXI, 35 és 115). A šornĭ és zarĭni szavakban a -*ni ill. -ni eredetileg a tőhöz tartozott, de a nyelvérzék a -ni- végű deminutívumokkal való alaki egyezésük folytán az utóbbiakkal egy osztályba sorozta őket, s ez az egy osztályba tartozás érzete őrizte meg végmagánhangzójukat. Hogy pedig a -ni képző végmagánhangzóját nem vesztette el minden esetben, annak magyarázatát — úgy

vélem — ismét a megelőző mássalhangzó-csoportban kell keresnünk. Az *-i* elvesztével u. i. *-rkñ*, *-kñ*, *-sn*-féle magukban nehezen kiejthető mássalhangzó-csoportok kerültek volna a szóvégére, s emiatt a végmagánhangzót mihamarabb visszatérítették a ragos alakokból ép úgy, amint a főntebb tárgyalt tőszavakban is történt. Magánhangzó utáni helyzetben pedig a lekopás már akkor megtörtént, amikor a képző végső *-i* eleme még nem változtatta az *-n-t* *-ñ-re*. Ily módon tehát ugyanazon képzőnek két alakja fejlődött, melyek közül a teljesebb később analogia útján oly szóalakokhoz is hozzájárulhatott, melyekben különben pusztán *-n-t* várnánk.

Végül az *-i*, *-j* végű kicsinyítő és igenévi alakokhoz kell még egyszer visszatérnünk.

Nyilvánvaló, hogy az a kettőshangzó, mely e képzőnek a főnti tővégi magánhangzóhoz való járulásával keletkezett, már az ős-permi-ben monoftongizálódott. De mi őrizte meg akkor a szóvégi *-i* és *-j-t* a zürjén végmagánhangzó-lekopástól? Hiszen a magyar nyelvtörténet, a finn nyelvjárások és az észti hangtan is arra tanítanak bennünket, hogy a ragos és képzős alakok magánhangzói sem kivételek a szóvégi magánhangzók elveszésének törvénye alól. Pl. az észti *-ta* ragja *-t*-vé, az elativusi *-sta* > *-st*-vé, az inessivusi *-ssa* > *-s*-szó, az adessivusi *-lla* > *-l*-lé rövidült, ugyanígy a praes. 3. személyben *saapi* > *saab*, a konditionalisban *saaksi* > *saaks*-féle rövidülés történt (vö. KETTUNEN, EÄH.² 168). Mindebből azt a szabályt vonhatnánk le, hogy végmagánhangzójukat nemcsak a gyökérszavak vesztik el, hanem a származékszavak is, vagy másként kifejezve, a szóvégi nyílt szótagban álló magánhangzó elveszik akkor is, ha az képző-elem volt. Maguk a permi nyelvek is e mellett szólnak. Több biztos példát fogok bemutatni, melyekben a képző ill. rag magánhangzójának elveszte csak az ős-permi korban vagy az után történhetett meg. — Azonban a nyelvi törvények ritkán vannak matematikai következetességgel keresztülvéve. Egyik keresztetzi a másikat, s így állnak elő az ú. n. kivételek. A mi esetünkben ez a keresztetző törvény az lehetett, hogy valamely származék alapszavától eltérő jelentésének kell, hogy legyen nyelvi kifejezése is. Már pedig mi történt volna itt? A kicsinyítő *-i*, *-j* lekopásával a deminutivumok egyenlőkké váltak volna a tőszavakkal, azaz a végmagánhangzó-lekopás minden esetben való végbemenetele az ill. szóalakok deminutív jellegének feláldozására vezetett volna. Úgy gondolom tehát, hogy a lekopás csak a testesebb képzőkre terjedt ki,

érintetlenül hagyta azonban a szóvégi *-i-t* és *-j-t* akkor, ha ezekhez valamely funkció volt kötve, és ez a nyelvtudatban világosan élt. Ilyen funkciójelölő szerep őrizhette meg tehát a végmagánhangzót legalábbis az *-i*, *-j* végű deminutivumok végén. — Ugyanez a magyarázat a nomen agentisekre vonatkozólag már kevésbé valószínű. Ezek kevés száma arra vall, hogy képzőjük a ritkábban használtak közé tartozott, s ezért ennek a funkciójára is hamarabb elhomályosulhatott. Az eddigi irodalom alapján mindössze még egy szót soroznék ide, s ez zürj. I. *gēr*, Ud. V. S. L. Le. P. *ger* 'Hackenpflug' | votj. (WICHM.) U. G. *geri*, MU. J. M. *gerj*, (MUNK.) *gäri*, Kaz. *gērē* 'eke' [WICHMANN: FUF. XIV, 83]. A zürjén szó töve *gerj-* (P. *ger-*), a votjáké *gerij-*, *geri-*, s ezek elválaszthatatlanok a zürj. *gērni*, *gerni*, votj. *girinj*, *gīrinj* 'pflügen' igéktől. — A fentebbi példák alapján a zürjében inkább *geri ~ *gerj* alakot várunk; honnan van az előbbi esetekkel ellentétes végmagánhangzó-hiány, a példák kis száma miatt legjobb eldöntetlenül hagynunk. Legteljebb arra gondolhatunk, hogy a zürjén végmagánhangzó-lekopás mint egyébként úgy a nomen agentiseknél is általában csak megelőző nyílt szótag esetén ment végbe, ezzel ellentétben a legtöbb mássalhangzó-csoport megőrizte a szóvéghangzót az elveszéstől, tény u. i., hogy a zürjén végmagánhangzó-lekopásra túlnyomó részben csak megelőző nyílt szótag utáni helyzetben ismerünk példákat.

Az igeragozás alakjai közül e csoportban tárgyalandó a praeteritum egyszám 1. személye, amely mind a zürjében, mind a votjákban *-i* végű.¹ Kétségtelen, hogy az 1. személy *-*m* ragja itt is megvolt, s ez a praesensbeli *-*m*-mel egyidőben, még az ősz-permi korban, lekopott.

A névragozás alakjai közül ide valók:

a) az *-i* végű lativusok. Pl. votj. (MUNK.) *šori* 'ketté' [vö. *šor* 'közép', (WICHM.) *šor* G. J. MU. id.]; zürj. (WIED.) *šōri* - *šōry* 'halb, Hälfte, mitten durch', (GEN.) KP. *šōri* 'in zwei Hälfien' (SAW. és ROG.) *wōpi* 'по-поламъ, полама' [vö. zürj. (WIED.) *šōr* 'Mitte', (SAW. és ROG.) *wōp* 'средина' etc.]; zürj. (WIED.) *yly* 'weit', (WICHM.) V. Ud. *īli*, P. *īvi* id. [vö. (WIED.) *yl* (*yv*) 'Ferne', (SAW. ROG. és SACH) *илл* 'даль']; zürj. (WICHM.) Ud. *vīli* 'hoch, in der Höhe' [vö. (WIED.) *vyl*

¹ WIEDEMANNnál *-y*-re végződő praeteritumok is vannak, azonban JEMELJANOV szerint a votjákban a praeteritumbeli *-i* nem váltakozik *-j*-vel (l. Votj. Gramm. 159). WIEDEMANN *-y* végű zürjén alakjai ugyancsak hibásak (vö. WICHMANN JSFOU. XXI₃, 26).

(*vyv*) 'Oberraum, Raum auf etw., Oberteil, Gipfel', (WICHM.) J. *vī* (< *vīl) 'Oberfläche', (Saw., Rog. és ŠACH.) *вшил* (*вшил*) 'верх, вершина' etc.],

b) a transitivusok, melyek ragja a zürjénben *-ti*, a votjákban: J. M. MU. U. G. *-ti*, MU, G. *t'i*, G. *-ki*; pl. zürj. (WICHM.) I. *ūti* (< *ulti), Ud. *uvti* 'unten . . . hin', (GEN.) KP. *ulti* 'unten hin, unter . . . hin' | votj. (WICHM.) G. *ulki*, J. *ulti*, *uvti* 'unter . . . hin' (több példát l. WICHMANN: FUF. XVI, 152–3).

Ezekben az alakokban a zürjén magánhangzó-végződést úgy magyarázom, mint a deminutivumokban. Pl. a praeteritum egyes szám első személyében az *-i* nem pusztán tővégi magánhangzó volt, hanem olyan elem, melyhez a múlt idő és az egyes szám 1. személy képzete fűződött. Ez a funkcióbeli jelentősége mentette meg az *-i*-t a lekopástól. — Az *-i*-végű lativusok már az ős-permiben elvesztették eredeti *-k* ragjukat, s ennek megtörténte után ezeknek az alakoknak lativus-voltát tulajdonképpen a korábbi tővégi magánhangzó fejezte ki. Ennek lekopása egyet jelentett volna a lativusi jelentés elvesztével, mert alapszó és származék teljesen egyformákká váltak volna. A *-ti* ragban is a transitivus sajátos jelentését ('wo?', 'welchen Weg?', 'worüber?', 'wodurch?') épen az *-i* adja meg, míg a korábban bizonyára megvolt pusztán *t* ragos locativusok egyszerű 'hol?' kérdésre felelő helyhatározók voltak (a transitivus raghoz vö. WICHMANN: FUF. XVI, 152 és 158–9).

3) Ebbe a csoportba különféle, a mai permi nyelvekben magánhangzóra végződő ragos és képzős alakokat foglalok össze, melyek közös tulajdonsága az, hogy a korai ős-permiben még mássalhangzóra végződtek.

1. Az accusativus egyszerű ragja a zürjénben *-ε* (AI.), *-ε* (Ud. V. S. Pecs. L. P.), a votjákban minden nyelvjárásban *-ε*. Tudjuk azonban, hogy ezek történeti szempontból nem egyebek mint tővégi magánhangzók, melyeket az ős-permi korban az accusativusnak fgr. eredetű ragja: *-*m* követett. Kérdés: mi volt az accusativus végződése az ős-permi kor végén, ill. annak az *-*m* lekopása utáni szakaszában? Mivel a zürjén nyelvjárások többsége palatális, a votják nyelv pedig az előbbiekkal ellentétben veláris magánhangzót tüntet fel, úgy hiszem, tévedés volna feltenni egy állandó **ε* vagy *-*ε* accusativus ragot. Az *-*m* lekopása után az accusativusnak annyi végződése volt, ahány magánhangzó az ős-permiben a 2. szótagban

vagy annál hátrább megjelenhetett. E tarkaság nem tarthatott azonban sokáig: az $-*m$ lekopása után az accusativusrag funkcióját felvett tövégi magánhangzók közül a gyakrabban előfordulók: $-ε$ és $-ε$ behatoltak oda is, ahova eredetileg nem tartoztak, s e két, esetleg több accusativusi végződés közül csak a zürjén és votják külön életében általánosult aztán mindenkori accusativusraggá az $-ε$ a votjában és a zürjénnek izmai nyelvjárásában s az $-ε$ a zürjén többi nyelvjárásaiban.

2. Az 1. személy birtokos személyragja ma a zürjénben az accusativus ragjával egyenlő, a votjában szintén — azzal a különbséggel, hogy az $-ε$ mellett $-i$ is előfordul (I. AMINOFF: JSFO_U. XIV₂, 12). Az ós-permi korban ezeket a voltaképeni birtokos személyrag követte, amint WICHMANN említett nagyfontosságú értekezésében kifejtette (FUF. XVI, 160). A személyrag ós-permi alakja $-*m$ + magánhangzónak rekonstruálendő, aminek következtében felmerül az a kérdés: hogy lehetséges, hogy ez a magánhangzó-követte $-*m$ épen úgy lekopott mint az accusativusi $-*m$, melyre magánhangzó nem következett?

Úgy vélem, hogy a személyrag $-*m$ -jét oly magánhangzó követte, melynek lekopása régebben történt mint a szóvégi $-m$ -mé, s az ily módon szóvégre jutott $-*m$ azután osztozhatott — s osztozott is — a többi szóvégi $-*m$ -ek sorsában. Az $-*m$ -et megelőző magánhangzók közül aztán a votjában az $-ε$ képződött ki birtokos személyraggá, amely mellett egyes szavakban még az $-i$ tövégi magánhangzó is tovább él ebben a funkcióban, a zürjénben pedig még az $-i$ helyére is az $-ε$ általánosult.

3. Az 1. személy birtokos személyragjával nagy alaki hasonlóságot mutat a mai permi nyelvekben az illativus. Alakja: zürjén (WICHM.) $-ε$, I. $-ε$, votják (WICHM.) $-ε$, de $-i$, $-i$ is, mégpedig nemcsak határozószókon és névutókon, mint BEKE többször idézett értekezésében olvassuk (Nyr. LV. 47), hanem egyebütt is, pl. *kenos J. 'Speicher'* etc., illat. *kensj* (I. WotjChr. 341. sz.; több példát I. AMINOFF: JSFO_U. XIV₂, 12). Tudjuk, hogy a magánhangzóra végződés ebben az esetben is másodlagos. A jelzett végzések eredetileg itt is tövégi magánhangzók, melyek csak a fgr. $*k \sim *γ$ lativusrag lekopása után kerültek a szó végére és vették fel azután az illativusi funkciót.

Felmerül ezután itt is az a kérdés: mi őrizte meg ezekben az esetekben a végmagánhangzót? Első pillanatban hajlandók vol-

nánk csupán azzal felelni, amivel az előbbi esetek megoldásánál feleltünk, alaposabban vizsgálva azonban a dolgot, kételyeink merülnek fel. Dolgozatom végeredménye szerint u. i. az ősz-permi kor végén az eredeti szókészlethez tartozó névszók csak magas vagy alacsony nyelvállású magánhangzóra végződhetnek, következésképp a középső nyelvállású véghangzók az ősz-permi kor folyamán vagy magas ill. alacsony nyelvállásúakká váltak vagy pedig lekoptak. Eszerint azt várnánk, hogy a ragos, ill. képzős alakok is, mivel általában ezek is részt vesznek a tőalakokban végbemenő változásokon, szintén vagy csak magas vagy csak mély nyelvállású véghangzóval forduljanak elő. Hogy ez nem így van, annak csak az lehet az oka, hogy a szóvégi **m* lekopása az ősz-perminek arra a szakaszára esett, amikor a középső nyelvállású névszóvégi magánhangzók változásai már megtörténtek. Ily módon csak az **m* lekopása után szóvégre jutott *-ε* és *ε* hangok további változásoknak már nem voltak alávetve, s mivel nem váltak magas nyelvállásúakká, teljesen érthető a zürjén nyelvtörténet folyamán való további változtatlanságuk, jobban mondva megmaradásuk is, mert mint látni fogjuk, a zürjén végmagánhangzó-lekopás csak a magas nyelvállású véghangzókra terjedt ki.

4. Nehezebb megmagyarázni a magánhangzóra végződést az allativusban és az infinitivusban, mely alakok végén eredetileg szintén a fgr. **k ~ *γ* lativusrag állt (az allativushoz vö. WICHMANN: FUF. XVI, 161). Az allativus alakja a zürjénben: (WICHM.) *-li*, L. *-le*, P. *-ve* (*← *le*), (GEN.) KP. *-le*, a votjákban: (WICHM.) *-li*, J. MU. *-ui* is, U. G. *-li*, az infinitivusé a zürjénben: (WICHM.) *-ni*. — J. *-ni* és *-n(i)*, U. *-nis*, mely utóbbi az egyszám 3. személyű birtokos személyraggal megtoldva újabb fejlemény (vö. WICHMANN: JSFOU. XXI₃, 26), (GEN.) KP, *-no*, votják: (WICHM.) M. J. MU. *-ini*, G. U. *-in(i)*, melyek mellett rövidebb *-ni* alak is előfordul (I. MEDVECZKY: NyK. XLI, 422—4). A votják alakok várakozásszerintiek. A fentebbiek után nem szorulnak magyarázatra az *-ε* végű zürjén allativusi alakok sem. De hogy maradhatott meg a végmagánhangzó a zürjén *-li* végű allativusokban és a *-ni* végű infinitivusokban, hiszen ezekben az *-i* legalábbis az ősz-permi kor végén már szóvégen állott, az ilyen *-i* lekopását pedig számos példán bebizonyítottuk? Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a ragok és képzők önállóan nem léteznek, hanem csak a legkülönbözőbb szókhoz hozzájárulva. Amilyen változásnak ki vannak téve bizonyos helyzetben, ugyanannak a feltételei

hiányoznak számos más esetben, s mi sem természetesebb, mint hogy a ragnak vagy képzőnek bizonyos helyzetbeli alakja analógia útján átkerül oda is, ahol az ú. n. hangtörvények szerint nem volna helye, s ily módon a rag vagy képző újra uniformizálódik. Ebben látom a föntebbi alakok megoldását is. Mert igaz ugyan, hogy a szóvégi *-*i* lekopását a zürjénben számos példán megállapítottuk, de ha ezeket végignézzük, látjuk, hogy a szóvégi *-*i* lekopása mind ezekben hasonló fonetikai helyzetben történt: leggyakrabban egy rövid mássalhangzó után, néhány esetben olyan mássalhangzócsoporthoz, melyet liquida + explosiva alkotott (-*rp*-, -*lt*-, -*rt*-), melyeket szóvégen könnyen kiejthető mássalhangzócsoporthoz ként foglalhatunk össze. Mennyire más azonban az allativus -*i*-jének helyzete pl. egy *mortli* (nom. *mort*), vagy az infinitivusének egy *bertni* alakban, ahol a végmagánhangzót 3 tagból álló mássalhangzó-csoport előzi meg.

Amint a következőkből is látni fogjuk, az -*i* lekopását a zürjénben csak egy rövid mássalhangzó és bizonyos szóvégen könnyen kiejthető mássalhangzócsoporthoz után tarthatjuk általánosnak, s ily módon az allativusi és infinitivusi -*i* megmaradásának magyarázatát is abban látom, hogy a -*li* és a -*ni* végződés általánosult oly helyzetekből, ahol végmagánhangzó-lekopást nem várhatunk.

Ez az állítás nem marad pusztá feltevés. A WICHMANN feljegyezte permi szövegekben, melyek a *Jusva* folyócska mellékéről valók (l. Syrj. Volksd. 141, jegyz.), egyes igék infinitivusa -*n(i)* végűnek van jelezve, ami bizonyára annyit jelent, hogy mind az -*i*-vel, mind az -*i* nélkül való alakok előfordulnak. Vizsgálva ezeket az alakokat, azt látjuk, hogy az infinitivusnak csak ott van -*n(i)* alakja, ahol az -*n*-t magánhangzó előzi meg; pl. *t'sirzin(i)* 'schreien' (143. o.), *peššin(i)* 'herumzerren' (uo.), *vovvin(i)* 'besuchen' (uo.), *doma vvin(i)* 'zusammenbinden' (144. o.), *vet't'sin(i)* 'herabsteigen' (uo.), *pivšin(i)* 'baden' (uo.), *puktin(i)* 'stellen' (174. o.). Ezzel szemben -*ni* az infinitivus alakja, ha a -*ni*-t mássalhangzó előzi meg: pl. *kerni* 'machen' (142. o.), *jvoni* 'trinken' (uo.), *šoini* 'fressen' (uo.), *kijni* 'fischen' (uo.).

Magánhangzó után -*ni* alakot [-*n(i)* helyett(?)] csak kettőt találtam, amelyek csak közlésbeli kis következtetésnek tarthatók s helyesebben bizonyára -*n(i)*-nek irandók. Ezek: *kiskijni* 'herausziehen' (143. o.), *sot't'sini* 'brennen' (145. o.). E nyelvjárásban tehát még előfordulnak az analógiás alakok mellett a hangtörvényszerűek

is, de itt is folyamatban van a kiegyenlítődés, amely már — leg-
alábbis az eddigi feljegyzések szerint — máshol befejeződött és a
bizonyos mássalhangzócsoportok után megőrződött hosszabb alakot
tette általánossá. Az allativusban a *-vi* ($\leftarrow *i$) alak javára való
kiegyenlítődés már a jusvai nyelvjárásban is végbement.

5. Mássalhangzóra végződők voltak továbbá az ősz-permiben
a többesszámú birtokos ragok és a praesens és praeteritum személy-
ragjainak többesszámú alakjai is. Az utóbbiak eredetüket tekintve
az előbbiekkal azonosak (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 128), bennük
a személy többségének jelölésére a *-k* többesjel szolgált. A pusztán
csak a birtokos többségét kifejező birtokos személyragok mel-
lett kellett lenni az ősz-permiben a zürjén tanúsága szerint olyan
birtokos személyragoknak is, amelyek nemcsak a személynév-
mási elemből és a *-k* többesjeltől álltak, hanem még a birtok
többségét jelölő *-n* elemet is tartalmazták (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.²
98—9.) Az előbbiek öröklődtek a votjákba, az utóbbiak a zürjénbe.
Alakjuk a votjákban: *-mi*, *-di*, *-zi*, a zürjénben: *-nim*, *-nid*, *-nis*.
Kétségtelen, hogy a zürjén személyragok végső elemei a fentebbi
votják személyragokkal azonosak, tehát korábban magánhangzóra,
közelebből meghatározva **-i*-re végződtek. WICHMANN a zürjén
többesszám 1. személyű birtokos személyragnak korábbi alakját
— **-nime*-nek rekonstruálja (l. FUF. XVI, 161), valószínűleg azon
az alapon, hogy a zürjén igeragok, melyeknek hasonló eredetűek-
nek kell lenniök, még ma is előforduló magánhangzóra végződő
alakjukban *-e*-t tüntetnek fel. Részemről azonban az *-i* végű votják
birtokos személyragokat tartom irányadóknak, mert így a vég-
magánhangzó-hiány a zürjénben teljesen megfelel a várakozásnak,
míg *-e*-t feltételezve azt várnánk, hogy legalább is ama nyelv-
járásokban, melyekben az igeragoknak *-e* végű alakja is van,
találnánk néha **-nime*, **-nide*, **-nise* birtokos személyragokat is,
ilyenek azonban nincsenek.

Nézzük mármost az igeragokat. Azok az igeragok, melyek a
megfelelő birtokos személyragokkal párhuzamba állíthatók, a
következők:

- többesszám 1. sz.: zürj. I. U. V. Pecs. S. L. P. *-m*. S. L. P. *-me* is,
votják: *-mi*, *-mī*, *m*;
2. sz.: zürj. V. S. *-d*, L. *-d*, *-de*, P. *-t*, *-te*, votják: *-di*, *-dī*;
3. sz.: zürj. P. *-se*, votják: *-zi*, *-zī*.

A votjában az *-j*, *-j̄* megmaradása megfelel a várakozásnak, a zürjénben azonban a magánhangzója-vesztett alakok az *ε* végű teljesebb alakok mellett szabálytalanoknak látszanak. Több magyarázat lehetséges. Legvalószínűbbnek látszik előttem az a feltevés, hogy az ősz-permiben a többesszámú személyragoknak két alakja volt, azaz **-mj̄* ~ **-mε*, **-dj̄* ~ **-dε* és **-zj̄* ~ **-zε* váltakoztak egymással; az **-j̄* végű alakoknak szabályos folytatói a mai zürjénben a végmagánhangzójukat elvesztett, az **-ε* végűeknek pedig a teljesebb alakok.

Nem mellőzhetjük el szó nélkül a votják többesszám 1. személyű *-m* alakot sem, amilyent a G. J. MU. és Kaz. dialektusokból ismerek. Ezzel kapcsolatban e kérdések merülnek fel: 1. mi a magyarázata a szóvégi *-j̄* eddig még páratlanul álló lekopásának? 2. miért nincsenek a 2. és 3. személyben is *-j̄*-je vesztett alakok? 3. mikor van meg az 1. személyben a teljesebb alak, s mikor áll csak pusztán *-m*? Mindezekre kielégítő választ adhatunk. Elsősorban nyilvánvaló, hogy épen a többesi személyragban az *-j̄* végmagánhangzó egész más számítás alá esik mint tőszavak végén — hangsúly szempontjából kivételes helyzeténél fogva.

A votják nyelvjárások közül u. i. a glazovi, a bessermán, a kazáni (? és szarapuli) nyelvjárásban az utolsóelőtti szótagra esik a hangsúly, ha a szó többesszámi személyragokkal ellátott igealak vagy többesszámi birtokos személyragos névszói alak (de nem nominativus). A többi nyelvjárásokban ez esetben is az utolsó szótagra esik a hangsúly (vö. WICHMANN, Vok. 87—8). Mármost tény egyfelől az, hogy a szóalakok rövidítésére irányuló törekvés általános, másfelől pedig az, hogy lekopás csak hangsúlytalan helyzetben lehetséges. Ezt szem előtt tartva teljesen érthető a rövidült *-m*-mes alakok azokban a nyelvjárásokban, melyekben az említett végződésekkel ellátott alakokban a hangsúly nem az utolsó szótagra esik. *-m*-mes alakok azonban vannak oly nyelvjárásokban is, melyekben ez esetekben is az utolsó szótag hangsúlyos. A fentebbi két kiindulásul szolgáló tételhez továbbra is ragaszkodva, fel kell tehát tételeznem, hogy a votják nyelvjárások közül az előbbi csoport őrizte meg az eredetibb állapotot, s a **-mj̄* > *-m* változás az utóbbi csoportban még akkor következett be, amikor a hangsúly még a többi nyelvjárásokban sem volt az említett esetekben az utolsó szótagon.

Hogy mért csak az 1. személyben érvényesült a lekopási irányzat, arra pedig megtaláljuk a feleletet az egyes- és többes-

számú személyragok összehasonlításából. U. i. mind a birtokos, mind az igei személyragokban — kivéve az 1. személyt — ma csak az *-i* végmagánhangzó a pluralitás kifejezője. Lekopván az *-i*, az egyes- és többesszám egyformává lett volna, alakkeveredések történtek volna. A pluralitás kifejezése azonban oly fontos, hogy erről a votják nyelv sem mondhatott le. A szóvégi *-i* lekopása tehát csak ott történhetett meg, ahol az egyes- és többesszám közti különbség azután is világos maradt, azaz az 1. személyben. Valószínű végül, hogy eleinte csak magánhangzón kezdődő szó előtt fordult elő a puszta *-m* rag, később ily helyzetekből máshova is általánosult, úgyhogy ma már az *-m* és *-mi* használatában nincs következetesség, — a két alak minden szabályosság nélkül váltakozik. A votják malmüzi nyelvjárásában előfordul a többesszám 1. személyben *-me* igerag is; ennek csak a kvalitása meglepő, megjegyzendő mégis, hogy zürjén *-e*, I. *-e*-vel szemben már több esetben láttunk a votjában *-e*-t a szóvégen.

6. Magánhangzóvégű igei alak ma már a praesens egyesszám 3. személye is, ennek eredetét azonban bizonyos homály takarja. SETÄLÄNÉL ez még az izolált és nem világos praesensképzések között foglal helyet (vö. TMB. 82—3). Ugyanő feltételezi, hogy ebben az alakban nem a puszta igező van, hanem még valamely *-i* elem is. Leghatározottabban fejti ki véleményét a 3. személy eredetére vonatkozólag JEMELJANOV (I. VotjGramm 159) — kizárólag csak a votjákról szólva, de hasonló véleményt olvashatunk ki már SZINNYEI Finnisch-ugrische Sprachwissenschaftjából is (I. II. kiadás, 130. o.): „meistenteils wird der blosse Tempusstamm (= Verbalnomen) bzw. sein Plural als Form für die 3. P. angewendet, z. B. . . . syrj. *ñule*, votj. *ñule* 'er leckt', urspr. 'leckend'." Több szóval kifejezve a fent idézett hely annyit jelent, hogy a zürjén és votják igeragozás praesens 3. személye személyre mutató elem nélkül, csupán csak a fgr. **-k ~ *-γ* praesensképzővel képződött, s az utóbbi azonos lévén a fgr. **-k ~ *-γ* igenévképzővel, a szóban levő alakok voltakép a 97—80. oldalon felsorolt genevekkal azonosak.

JEMELJANOV is ugyanilyen értelemben fogva fel a kérdéses alakok eredetét, néhány utalásával közelebb hozza hozzánk SZINNYEI véleményét és kétségtelenné teszi annak helyességét: 1. a praesensképző egy igének, t. i. a tagadó igének, egyes 3. személyében (*ug*) — lévén itt minden más esettől eltérően 1. szótagban — ma is megvan, s ebből joggal következtethetjük azt, hogy eredetileg

minden ige egyesszám 3. személye ezzel a képzővel alakult, 2. az illativus és allativus végén a præsensképzővel teljesen azonos hangalakú képző volt, s így a præsensképző eltűnése nem magában álló, hanem azokkal együtt magyarázandó s azokból érthető, sőt várható jelenség. A különféle természetű bizonyítékok számát még szaporíthatjuk is: hangtani szempontból a *-k* többesképző lekopása is ide tartozó jelenség, jelentéstanilag pedig figyelembe veendő, hogy a **-k ~ *-γ* képzős igenév a vogulban is a præsens egyes 3. személyéül szolgál. Hogy a tóvégi magánhangzó: zürj. V. S. Pecs. L. Ud. P. *-e*, I. *-ε*, AV. *-e* és votják *-ε* a **-k ~ *-γ* képző lekopása után is megmaradt, arra nézve I. az illativus végmagánhangzójáról adott magyarázatomat.

7. A fgr. imperativus SZINNYEI szerint azonos volt a **-k ~ *-γ* præsensképzővel alkotott indicativusi tőalakkal, melyet a felszólítás hangján ejtettek ki (vö. Fgr. Sprw.² 126). Más szóval: ha a zürjén-votják imperativust is ily eredetűnek tartjuk, akkor az imperativus egyes 2. személyének, amelyben személyrag nem jelenik meg, egyenlőnek kellene lenni a fent tárgyalt indicativus egyes 3. személyű alakokkal. Az imperativus 2. személye azonban, kivéve az *-al* végű igéket, mind a zürjénben, mind a votjában, vagy végmagánhangzóját-vesztett, mássalhangzóra vagy pedig *-i*-re végződő alak. Ez a különbség valószínűleg onnan származik, hogy eredetileg az igető magánhangzója is többféle lehetett a præsensképző előtt, s csak ennek elveszte után képződött ki bizonyos végződés imperativusraggá s egy másik az indicativus 3. személyének ragjává — a két funkció megkülönböztetésére.

Ez az alak számunkra azért is különösen érdekes, mert a fentebb tárgyalt eseten kívül a votjában az imperativus is eltér az általános hangsúlyozási szabályoktól — azáltal, hogy a hangsúly mind az egyes-, mind a többesszámban az I. szótagra esik (vö. AMINOFF: JSFOu. XIV₂, 8 és WICHMANN, Vok. 87). A fentebbiekből következően tehát az imperativus *-i* végű alakjai mellett nemcsak a zürjénben, hanem a votjában is bizonyos feltételek megléte esetén magánhangzójukat-vesztett alakokat is várunk. Az általános helyzet tényleg megfelel várakozásunknak, azonban az egyes nyelvjárások egymástól némileg eltérő képet mutatnak. Bár teljes következetesség egyikben sincs, annyi mégis megállapítható, hogy a végső *-i* megmaradása vagy lekopása attól függ: mi előzi meg a végmagánhangzót. A votjában az északi és keleti nyelvjárásokban

(U. Sar. B. G. M. J.) egy rövid mássalhangzó után hangtörvényt szerűnek tarthatjuk a lekopást. Csak elvéve találunk *-i* (*-ĭ*) végű, ill. kétalakú imperativusokat, pl. G. *e·tĭ* 'rufe' (Wotj. Sprachpr. I. 193), *su·dĭ* (id. m. 89), de *śud* is (139. o.) (*śudĭnĭ* 'zu essen geben, füttern, ernähren'); B. *vĭ·dĭ* (*vĭdĭnĭ* 'sich legen'; Wotj. Sprachpr. II. 182). Ezzel szemben a MU. és Kaz. nyelvjárásokban a végmagánhangzós alakok a túlnyomóak; pl. MU. *po·tĭ* 'geh hinaus': id. m. II. 65, de mellette MU. *pot* 'geh weg' (6. o.), MU. *pi·žĭ* 'brate' (66. o.), MU. *u·tĭ* 'zeige' (uo.), MU. *tšĭ·žĭ* 'gib einen Fusstritt' (70. o.), MU. *pà·rĭ* 'schlage' (uo), MU. *du·mĭ* 'binde zu' (80. o.), MU. *šo·tĭ* 'gib' (I. 60. o.), MU. *vi·tĭ* 'warte' (I. 125. o.), MU. *ki·tĭ* (*ki·tĭnĭ* 'bleiben'; WotjChr. 34. o.). A kazáni nyelvjárára nézve vö. még AMINOFF megállapításait (JSFOu. XIV₂, 15).

Mássalhangzó-csoport után csak néhány igének fordul elő végmagánhangzóját elvesztett alakja, akkor is helyenként a teljesebb alakokkal váltakozva. Ezek után felmerül e lekopási jelenség idejének a kérdése. Mivel vannak még ma is votják nyelvjárások, melyekben a teljesebb alakok megőrződtek, nyilvánvaló, hogy itt — jöllehet a zürjén végmagánhangzó-lekopással egy irányba vivő, mégis a votják nyelv külön életében kezdődött lekopási folyamattal van dolgunk. Mivel pedig teljes következetesség egy nyelvjáráson belül sincs, valószínű, hogy a lekopás még javában folyik. A helyzet az lehet, hogy az öregebb nemzedék még inkább a teljesebb alakokat használja, míg a fiatalabb nemzedék nyelvében ezek az imperativusi alakok már eljutottak arra a fejlődési fokra, amelyen a zürjénben minden valószínűség szerint már hosszabb idő óta vannak. Számba kell venni azt a körülményt is, hogy versek, többé-kevésbé állandó formában élő imák, könyörgések valószínűleg nem tüntetik fel hűen a mai népnyelv állapotát. Teljesen megbízható kép festéséhez a rendelkezésünkre álló szövegek nem elegendők. Több szabad tormában előadott elbeszélésre volna szükség s az egyes nyelvjárások alaposabb ismeretére. Az is meglehet, hogy e néhány nyelvjárásban tapasztalható lekopási folyamat következetes végbemenetelét a szomszédos s ily lekopási irányzatot még nem mutató nyelvjárások kölcsönhatása akadályozza.

A zürjénben közel sem ily változatos az a kép, melyet az imperativusról kapunk. Magánhangzó megelőzte rövid mássalhangzó után végmagánhangzóját vesztett, mássalhangzó-csoport és hosszú mássalhangzó után túlnyomó részt *-i* végű alakokat látunk; pl.

a) L. *vittsiś* 'warte' (137), L. *led'z* 'lass' (135) [vö. votj. *leziñi*], L. *vid'z* 'pflege' (136) [vö. votj. *voziñi*], L. *kuñ* 'mache zu' (137), L. *šui* 'stecke' (137), J. *vel'* 'tauche' (142), J. *vittsi's* 'warte' (145), J. *kiskiš* 'reiss heraus' (143), V. *vai* 'gib her' (89) [vö. votj. *vajiñi*], Pecs. *mun* 'geh' (120) [vö. votj. *miñiñi*], S. *pet* 'geh hiraus' (134) [vö. votj. *potiñi*], S. *uz* 'schlafe' (134.) [votj. *ižiñi*].

b) L. *vešši* 'weiche' (136), L. *lepti* 'hebe' (138), V. *vetli* 'geh' (24), V. *liši* 'melke' (25), V. *korli* 'bitte' (25), V. *indi* 'zeige' (89), Pecs. *kajli* 'steige' (117), Pecs. *vošti* 'mach auf' (123), S. *ezti* 'stecke in Brand' (134), S. *šiški* 'kehre [zurück]' (134), AI. *grottsi* (*grottsiñi* 'hinschwinden; 4).¹

c) Mássalhangzó-csoport után ritka a végmagánhangzó-nélküli alak; pl.

Pecs. *bošt* 'nimm' (115), S. *lok* 'komme' (134) (*lokti volna várható; vö. praesens egyesszám 1. sz. *lokta*, votj. (inf.) *liktiñi*) L. *verd* 'füttere' (136), V. *šoštšišť* 'ruh dich aus' (26), V. *kurtšišť* (18) (-št- = votj. -šti- mozzanatos képző), V. *tsukert* 'sammle' (72), V. *svut* < *sult 'steh auf' (75) [vö. votj. *sultiñi*]. V. *korš* 'suche' (107) [vö. votj. *kurš-šk-ñi*]. — *lok* gyors beszédben rövidült alak; az imperativusi *-i egyébként csak oly mássalhangzó-csoport után kaphatott le, melynek első tagja liquida vagy spirans.

8. A tagadó ige mellett szintén a praesensképzővel ellátott tempustó áll, azaz az imperativus egyesszám 2. személyével egyeredetű alak (vö. SETÁLÁ, TMB. 67; SZINNYEI, Fgr. Sprachw.² 117). A votjában a hangstúly ez esetben is az első szótagon van (vö. WICHMANN, Vok. 87), ily körülmények között teljesen megfelel várakozásunknak az a megállapításom, hogy az ú. n. tagadó alakokból (azaz a főigének a tagadó ige után álló alakjaiból) levonható tanulságok mind a zürjénben, mind a votjában teljesen meggyeznek az imperativus egyesszám 2. személyéről mondottakkal.

9. Az imperativus többesszám 2. személyének végződése a votjában -e (szóbelsejében -e, pl. B. *va'jc-ka* 'bringt her' (Wotj. Sprb. II. 180), a zürjénben -e, -e*i*. A képzését SETÁLÁ magyarázza, aki a zürjénben előforduló diftongusvégű alakokat tartja eredetibbeknek (vö. TMB. 67—8 és 140). Annyi bizonyos, hogy a mai vég-

¹ A számok az idézetek után WICHMANN, 'Syrjänische Sprachproben' c. szövegkiadványának megfelelő oldalait jelzik.

magánhangzót korábban itt is még valami elem követte, mert különben az osztozott volna az abszolút szóvégen állt *-e, ill. *-e hangok sorsában.

10. A többesszámi tagadó alakok — kivéve a zürjénben a 3. személyt — az imperativus többesszámi 2. személyével azonosak.

C) Mind a zürjénben, mind a votjákban végmagánhangzóhiány van.

Ide tartozik a permi nyelvek szókincsének legnagyobb része. Rövidség kedvéért csak oly szavakat hozok fel bizonyítékkul, melyeknek a távolabbi rokon nyelvekben is vannak megfelelőik. Egyes csoportokat ismét a rokonnyelvi végmagánhangzók alapján fogok megkülönböztetni, élükön mindig csak a legjellegzetesebbnek látszó végmagánhangzó-képviselőt jelezve.

α) Zürj.-votj. $\emptyset \sim$ md. $\emptyset \sim$ fi. -i ($\leftarrow$ alapfi. *-e) $\sim$ lpN. -ä, S. -a.

Pl. zürj. *nim* | votj. (WICHM.) *nim*, (MUNK.) *nim*, Kaz. *nem* | cser. *lam* KB., *lüm* U. | md. *lem*, *lüm* E., *lem* M. | fi. *nimi* | lpS. *namma*, N. *nä'mmä*. [I. SZINNYEI, NyH. 32; vö. még KARJALAINEN: JSFOu. XXX₂₄, 29]. — Összesen 30 példa.

β) Zürj.-votj. $\emptyset \sim$ md. $\emptyset \sim$ fi. -i ($\leftarrow$ alapfi. *-e $\leftarrow$ e) $\sim$ lpN. -ä, S. -a. Pl.

1. Zürj. (WICHM.) I. *šert*, (GEN.) KP. *šört* 'Gespinst, Garn' | votj. (WICHM.) G. J. *šort*, (MUNK.) (Sar. Mal.) id. | cser. (WICHM.) KB. *šar'to*, U. *šü'rtō*, M. *šü'rtō* 'Gespinst, Garn, Zwirn' | fi. *hursti* [vö. KALIMA: FUF. XX, 130-2 (zürj., votj., fi.)].

2. Zürj. (WIED.) *pur* 'Floss, Fähre', (ŠACH.) *пур* 'плот' | votj. (MUNK.) *pur* (Sar.) 'szál, tutaj; komp, ladik' | md. (PAAS) *par*, dem. E. *par'ne* 'Zuber; runder Kasten zum Aufbewahren von Kleidern' | fi. *parvi* | lpN. *boarre* 'ratis, sammenfjiede Trærer, hvorpaa man kan komme over Indsø el. Elv, Flaade', L. *põre* 'Floss' [I. DONNER: MSFOu. XLIX, 169]. — Idetartozó példáim száma 21.

γ) Zürj.-votj. $\emptyset \sim$ md. -a, ill. E. -o, M. -ä $\sim$ fi. -a $\sim$ lpN. -e.

1. Zürj. (WICHM.) I. *šud*, (GEN.) KP. *šud* 'Glück' | votj. (WICHM.) G. J. U. *šud*, (MUNK.) *šud* id. | md. *tšando* E. 'Preis, Wert' | fi. *hinta* [vö. WICHMANN, WotjChr. 930. sz. (zürj., votj., fi.); RAVILA: FUF. XX, 84 (md., fi.)].

2. Zürj. (WIED.) *ser* (U.) 'Marder' (ɔ: *ser*) | votj. (MUNK.) *šor* id. | ? cser. *šurmayse*, *šurmaygõč* 'Luchs' | f. *saurva*, *sarva* | lpN. *caevres* 'lutra vulgaris' [l. SETÄLÄ: FUF. II, 265]. Példáim száma 22.

δ) Zürj.-votj. -Ø ~ mdE. -e, M. -ě ~ fi. -ä ~ lpN. -e.

Zürj. (WICHM.) I. *šíz*, Ud. V. S. L. Le. P. *šíz*, (GEN.) KP. *šíz* 'Specht' | votj. (WICHM.) U. *šís: š.-koks'ás* 'Buntspecht', M. *šíz*, *šís-kukl'šás* 'Specht', J. *šíz* 'Buntspecht', M. G. *šíz* 'Specht', (MUNK.) *šíz* 'harkály, fakopács' | cser. (WICHM.) *ši'što* stb. 'Specht' | fi. *hähnä*, *hüähnä* | lpN. *čaitne*, *čaihne*, *čainne* 'picus tridactylus' [l. TOIVONEN. Affr. 381. sz.] — Példáim száma 16.

ε) E tőszavak véghangzójával egy időben kopott le bizonyos ragok és képzők végmagánhangzója.

1. Az inessivus ragja a zürjén-votjékban: tővéghangzó + *n*. E ragban az -*n* a fgr. locativusragnak a maradványa, melynek eredetibb alakja *n•:nek rekonstruálendő. Mivel a finn-volgai nyelvekben a megfelelő ragot tartalmazó esetek még ma is magánhangzóra végződnek, nyilvánvaló, hogy az eredeti végmagánhangzó lekopása a permi ág különválása után történt meg.

BEKE véleménye szerint (l. KSz. XII, 154), amelyet FUCHS is elfogadni látszik (vö. FUF. XVIII, 210), a zürj.-votj. instrumentalis-comitativus ragja az inessivuséval azonos eredetű. Ugyancsak a locativusi -*n* a zürj.-votj. adessivusrag végső eleme is (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 55—6 és 64).

2. A zürj.-votj. egyesszám 2. személyű birtokos személyrag ma már tulajdonképpen pusztá -*d* (-*t*), mely a régibb s általánosabban elfogadott nézet szerint *nt-ből való, BEKE viszont -*n* nélküli alakból indul ki (vö. Nyr. LV, 106). Mindenesetre eredetileg magánhangzóra végződő alakkal van dolgunk, mely véghangzóját az ős-permiben veszette el.

3. Az egyesszám 3. személy birtokos- és igei személyragja a votjékban voltaképp pusztá -*z*, a zürjénben -*s*. Amint a 2. személy ragja eredetileg **-t*• ~ **-d*•-nek, úgy a 3. személyé **-s*• ~ **-z*•-nek rekonstruálendő. Tehát itt is az ős-permi végmagánhangzó-lekopás egy példája áll előttünk.

4. A zürj.-votj. -*m* végű deverbális nomenképző is eredetileg magánhangzóra végződött (vö. SZINNYEI: Fgr. Sprw.² 81). Ugyanez az -*m* van meg a zürj. -*tem*, votj. -*tem* végű karitív melléknevekben is.

5. A zürj.-votj. denominális névszóképző *-m*-et szintén magánhangzó követte még az ős-permiben, megfelelői u. i. md. *-m*, ill. *-ma*, *-mo*, fi. *-n* (= **-me*), ill. *-mi* (= **-me*), lp, *-ma* etc. Több példát l. ZSIRAI: MNY. XXIII, 310. Vö. még SZINNYEI, NYH.⁷ 97—8.

6. A zürj.-votj. *-s* denominális névszóképző fgr. előzménye **ks*•. A képző fejlődése így történt: fgr. **ks*• > ős-permi **-sk*• > **-sk* > *s* (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 84—5; LYTGIN V. Az *-s* névszóképzők, 10).

Ha összehasonlítjuk az e csoportban felsorolt etimológiákat azokkal, melyeknél csak a zürjénben van végmagánhangzó-hiány, látjuk, hogy azonos rokonnyelvi megfelelések esetén is vannak a votjákban mind a végmagánhangzó lekopásának, mind megmaradásának példái. A zürjén szempontjából, pusztán leíró állaspontra helyezkedve, itt azonos jelenséggel van dolgunk e két fejezetben tárgyalt összes esetekben, azonban történeti szempontból nézve a két csoportot nem szabad összekevernünk. Az utóbbi esetben u. i. a lekopás idejét már az ős-permi korra kell tennünk, mert egyrészt valószínűbb, hogyha mindkét ennyire közel álló és egymástól aránylag csak rövid ideje elvált nyelvben végmagánhangzó-hiány van, akkor az elizió már a két nyelv együttélésekor megtörtént, másrészt — tekintetbe véve azt, hogy a votjákban a hangsúlynak (esetleg tatár hatás alatt bekövetkezett) állandósulása az utolsó szótagra már a XIII. században megtörténhetett, de legalább is minden bizonyára megkezdődött — a lekopást nem is nagyon tehetnők későbbre, mint az ős-permi kor.

D) Csak a zürjénben van végmagánhangzó.

1. Zürj. (WIED.) *oršy*, *o.-pu* 'Schwarzpappel' | votj. (WIED.) *wryš-pu* id.

2. Zürj. (WIED.) *komi* 'Syrjäne, Permier', *komiön* 'auf syrjänisch', (ROG.) *коми* 'Пермякъ, Зырянинъ; Пермяцкій, Зырянскій', (GEN.) *КР. kómi* 'Permjak; auf permjakisch, (ŠACH.) *коми* 'зырянин, пермяк' | votj. (WIED.) *kum*: *sara-k*. 'Syrjäne' [vö. WICHMANN. TLP. 147; RAASONEN: KSZ. XIII, 238; SETÄLA: JSFOu. XXX₆, 88 és 103—4].

3. Zürj. (WIED.) *sily* 'Hals, Nacken, Widerrist' (SAW.) *сілы* 'шея', (ROG.) *сілы* = *сієі*, *сієі* 'шея сзади, съ хребта; загривокъ', (GEN.) *КР. šoli*, (ŠACH.) *сылј*, *сієі* (P.) 'шиворот, шея', (WICHM.)

I. S. *šilj*, I. V. L. *šili*, Ud. *šili*, P. *šivi* 'Hals' (I. Ud. V. L.), Nacken' (S. P.) | votj. (WICHM.) M. *šil'* od. *šil'-šer* 'Nacken', U. J. *šil'*: U. *šil'-šer* id., J. *šil'-vijl* 'Widerrist', G. *šil*, (WIED.) *šil* 'Hals' | cser. (WICHM.) KB. U. *šü*, M. *šüj* id. | md. (PAAS.) E. *šive* 'inggallér | fi. *sepä* 'szán előrésze'; *sepeli* 'nyaklánc, nyakravaló' | lpN. *t'šeevi* 'nyak' [I. SETÁLA: FUF. II, 262; SZINNYEI, NyH.⁷ 39; WICHMANN: FUF. XV, 13.]

Ha az e csoportba tartozó szavakat csupán csak számbelileg összehasonlítjuk az előbbiekkal, felébred bennünk a kétely, hogy itt nem lehet szó egy általános hangtörvényből levezethető esetekről. Egyenkinti mérlegelés után e kétség meggyőződéssé érlelődik bennünk.

Az első esetben a zürjén és votják szavak végződéseinek viszonya olyan, amilyenre más példát nem találunk. Mindkét nyelvbeli adatot csak WIEDEMANN feljegyzéseiben ismerem, nála pedig a sajtóhiba tudvalevőleg nem lévén ritka, a zürj. *oršy*-t egyszerű elírásnak tartom *oryš helyett, amely a votj. *uryš*-nek, amelynek hangalakja ellen semmi kétség nem merül fel, pontos megfelelője lenne.

Arra is gondolhatunk, hogy az *oršy* szóban kései hangátvetés történt.

Sokkal feltűnőbb, hogy a zürjének nemzeti neve is szóvégi *-i*-jével teljesen elüt az eddigiekben előadott hangtörvényszerűnek tartható alakulásoktól. A votj. *kum-* alakot tartva szem előtt, csakis *kom volna várható.

Meggyőződésem szerint az *-i* itt is kicsinyítő képző, melynek már ismerjük néhány biztos példáját, míg a votják szó a képzőtlen ős-permi alak folytatása.

A 'nyak, -szirt' jelentésű szó az ős-permiben a votják *šil*, *šil* tanúsága szerint végmagánhangzó nélkül hangzott. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a szónak *-i*, *-j* kicsinyítő képzős alakja is elő ne fordult volna. A mai zürjén alak ennek a folytatása, a votják pedig a képzőtlen alapszóé, épügy, mint az előbbi példában.

Összefoglalás. A lekopás következményei.

Ha végigtekintünk az egyes fejezetek eredményein, látjuk, hogy itt nem végmagánhangzó-lekopásról, hanem lekopásokról van szó. Ugyanazon hangtani jelenség lép fel más és más korban és voltaképp több nyelvben. Három különböző korú lekopást tárgyalunk. A szókincs legnagyobb részét érintette s a legrégebb az, amelyet ős-permi lekopásnak nevezhetünk. Már kisebb körre szorul a végmagánhangzó-lekopás a zürjében, s ugyanennek esetei a votjában csak szórványosak.

Hátra van a legnehezebb feladatok egyike: meghatározni a lekopások feltételeit: mikor történt ez már az ős-permiben, mikor csak a zürjében?

Az előbbi kérdéssel szorosan összefügg egy másik: melyek voltak az ős-permiben lekopott szóvégi magánhangzók? — Ennek megállapításához két forrásból nyerhetünk útbaigazítást. Egyfelől tudjuk, hogy az ú. n. kötőhangzók nem egyebek mint az eredetileg tőhöz tartozott szóvégi magánhangzók. Meg kell tehát állapítanunk, hogy melyek azok a magánhangzók, melyek a mai zürjében és votjában csak kötőhangzóként fordulnak elő, s ezekben kell látnunk azokat a szóvégi magánhangzókat, melyek már az ős-permiben lekoptak.¹ — Ilyenek: *e*, *ē* és *ε*, (MUNK.) *ä*.

Másfelől a rokon nyelvektől várhatjuk még a kérdés némi megvilágítását. Amint a MNy.-ben megjelenendő kis dolgozatomban kifejtem, *a*, *ä*, *e*, *ē* és *i* azok a magánhangzók, amelyek a finn-volgai, — sőt a bevezetésemben kifejtett meg gondolás alapján a korai ős-permi alapnyelvben is — szóvégi magánhangzókként előfordulhattak. Más szóval ez azt jelenti, hogy ha figyelmen kívül hagyjuk azt a kis és bizonyára nem alapnyelvi különbözősége mutató eltérést, mely a zürj.-votj. *ε* és a fi. *ä* között van (vö. MUNKÁCSI, VNpK. XIV. o. és WICHMANN, Vok. VI. o.), az ős-permi végmagánhangzó-rendszer a rokon nyelvek szerint is tartalmazott *e*, *ē* és *ε* (*ä*) végmagánhangzókat. Minthogy ezek a késői ős-permi végvokalizmus tagjai közül hiányoznak, következőleg vagy lekoptak, vagy mássá változtak.

Nem mehetek el szó nélkül a mellett a megállapítás mellett,

¹ A kötőhangzók közé sorolom itt azokat a magánhangzókat is, amelyek után a tulajdonképeni esetrag már lekopott.

hogy az *e* és *ε* mellett az *ε* is olyan hang, melynek abszolút szóvégen való lekopása már az ősz-permiben megtörténhetett. Ha végiglapozzuk u. i. azokat az oldalakat, melyeken a zürjén végmagánhangzó-hiány eseteit tárgyalom, hiába keresünk itt oly csoportot, melyben a zürj. $-\emptyset \sim \text{votj. } -i$ -vel szemben a mai finnben $-\ddot{a}$ állna. Ily etimológiát mindössze kettőt ismerek, azonban ezekhez is szó fér.

1. Zürj. (WIED.) *ai* 'Vater, Greis; Mannsperson, Männchen (von Tieren)', (WICHM.) I. *ai*, (GEN.) KP. *aj* 'Vater', (ŠACH.) *aj* 'отец, cameц' | votj. (WICHM.) G. *ai*, *aji*, J. *aji*- 'Vater; Männchen (von Tieren)', (MUNK.) *aj* 'atya'; *aji*, Kaz. *aje* 'him, kan' | fi. *äijä* [l. WICHMANN, WotjChr. 7. sz.].

2. Votj. (WICHM.) J. S. *pižni*, G. *pižni*, (MUNK.) *pižni*, *pižni* 'Schlinge, Dohne' | fi. *pyynnä* 'eine Art Schlinge' ($\leftarrow *pytnä$) | ? lpS. *baste* 'viminea ligamina, quibus vasa lignea connectuntur' [l. WICHMANN: Vir. 1914, 100. o.; TOIVONEN, Affr. 205. sz.]. A szó belsejében eredetileg $*čn$ állott.

Az első példában — bárhogyan függjenek is össze az *ai* és *aji* (etc.) alakok — kizártnak tartom, hogy az előbbi az utóbbiból rövidült volna. A fi. *äijä* megfelelője csak az *ai* alak; a hosszabb *aji* stb. alakokban már képző rejlik, így e példában a votj. $-i$, $(-i) \sim$ fi. $\ddot{a}$ megfelelés csak látszólagos. — A 2. példában pedig a votják végmagánhangzót oly szóvégen magában nehezen kiejtendő mássalhangzó-csoport előzi meg, amilyenhez hasonló után a zürjénben sem történt meg a lekopás. Feltehetjük tehát, hogy e szóban nem minőségénél, hanem fonetikai helyzeténél fogva őrződött meg a véghangzó, s így ez a példa bizonyos mértékben más számítás alá esik.

Figyelembe véve mármost azt, hogy nincs egy oly példánk sem, melyben a votják a finn szóvégi $-\ddot{a}$ -vel szemben a végmagánhangzót — lekopásra lehetőséget nyújtó fonetikai helyzetben — el ne vesztette volna, felállíthatjuk a következő tételt: *már az ősz-permiben lekopott minden olyan végmagánhangzó, amely fgr. kori elődjének a finnben $-\ddot{a}$ a folytatója, ill. $-\ddot{a}$ volna, ha a megfelelő finn szót ismernénk.* Hogy ez a bizonyos ősz-permi hang a korai ősz-permi korban is $\ddot{a}$ volt, ill. valami ehhez nagyon közel álló hang, esetleg ϵ , az csak valószínű, de nem bizonyítható. Mindenesetre a fentebbi megállapítás azt jelenti, hogy az ősz-permi lekopás egy feltételét a végmagánhangzó kvalitásában kell látnunk. — Végül megjegyzendő, hogy azt a feltevést, mely szerint az $-\epsilon$ ($-\ddot{a}$)-féle

végmagánhangzók az ős-permiben *lekoptak, az egyetlen ide vonható jövevényt is megerősíti. T. i. egy kétségtelenül korai ős-permi kori csuvas eredetű szó, melynek átvett alakja -ä végűnek rekonstruálandó, mind a zürjében, mind a votjákban végmagánhangzó-hiányt tüntet fel:

zürj. (WICHM.) I. U. V. S. L. P. *ket's* 'Hase' | votj. (WICHM.) U. *ket's*, M. J. *ket's* 'Ziege', G. *ket's* v. *lud-k.*, MU. *ket's* 'Hase' = ős csuvas *käcä [l. WICHMANN, TLP. 73].

Fentebbi feltevésünkkel kapcsolatban ki kell még térnünk arra is, hogy ez egyszersmind azt az állítást is magában foglalja, hogy e szavak nominativusában a lekopás idején a hangsúly helye állandó volt, — nem eshetett az utolsó szótagra, mert a magánhangzó elveszése mindig feltételezi annak hangsúlytalanságát, s valamely végmagánhangzó szabályos lekopása csak szabályos hangsúlyviszonyok (leginkább kétszótagú szavakról lévén szó, az első szótag hangsúlyozottsága) mellett volt lehetséges. Ez alapon az ős-permi *-ε (-ä) lekopását közvetlenül a csuvasokkal való érintkezés kezdetére kell tennünk, mert tudjuk, hogy az ős-permi kor végén a hangsúly már szabad volt (vö. WICHMANN, Vok. 93).

Hogy a feltételezett szóvégi *-e és *-ε eltűnését is minden esetben lekopásnak tulajdonítsam, arra vonatkozólag nincsenek támpontjaim. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy az *-e és *-ε bizonyos feltételek mellett magas, ill. alacsony nyelvéllásúvá is válhatott s azután osztozott az eredetileg is ilyen véghangzók sorsában.

E többé-kevésbé hypothetikus megállapítások után térjünk rá a biztos tényekre, rajzoljuk meg a késői ős-permi kor szóvégi vocalizmusának képét. Megtehetjük egy mondatban: *a késői ős-permi korban finnugor eredetű névszók végén csak a legalacsonyabb nyelvéllású (a) és a legmagasabb nyelvéllású (-i, -i) magánhangzó állhatott.*

Ezt az eredményt teljesen megnyugtathatónak találhatjuk már akkor is, ha más nyelvek területén végzett végmagánhangzó-kutatásoknak az eredményével összevetjük. Világosság kedvéért szóról-szóra ide iktatok GOMBOCZ ZOLTÁN egy ránk nézve is fontos értekezéséből néhány sort, melyek minden további magyarázat nélkül beszélnek: „az ősmagyarban a rag (jel, képző) előtti tövéghangzó csak a legalacsonyabb (a, ε) és a legmagasabb nyelvéllású (i > u,

i > *ü*) magánhangzó lehetett. Ugyanezek a rövid magánhangzók fordultak elő abszolút szóvégen is. Ez a hangállapot sok tekintetben emlékeztet az őstörök (s néhány mai török nyelv) hangállapotára, amelyek képzők és ragok előtt, valamint képzők és ragok belsejében szintén csak az alacsony nyelvvállású *a*, *ε*, ill. a magas nyelvvállású *í*, *ü*, *i*, *u* hangokat ismerik.“ (I. M. Ny. XXIII, 127). Ahol a mai zürjénben vagy votjákban az említettekén kívül valami más véghangzót találunk, ott vagy későbbi jövevényszóval vagy pedig oly ragos, ill. képzős alakkal van dolgunk, melynek e véghangzóját korábban valamely más hang követte.

A fejlődés további menetét már ismerjük. 1. *Az ő-s-permi *-a általában megmaradt mind a zürjénben, mind a votjákban, csak az utóbbiban vált bizonyos feltételek mellett (o és u után) -o-vá.* — E megállapítást a votják szempontjából még meglepődés nélkül fogadhatjuk, mi őrizte azonban meg a szóvégi *-a*-t a zürjénben, ahol a többi szóvégi magánhangzók hiányoznak? Úgy tünik fel, némi elleutétben van ez a megállapítás a magyar végmagánhangzó-kutatás eredményeivel is: hiszen a magyarban a szóvégi nyílt szótagban álló rövid magánhangzók kivétel nélkül lekoptak.

Tágabb körre terjesztve ki azonban vizsgálódásunkat láthatjuk, hogy a fentebbi tételben egyáltalában nincs okunk kételkedni. Megjegyzendő először is az, hogy a magyarban sem közvetlenül koptak le az alacsony és középső nyelvvállású szóvégi rövid magánhangzók (így az **-a* sem), hanem előbb magas nyelvvállású hangzók foglalták el a helyüket, s maga a lekopás voltaképp csak ezeket érte (vö. Gombocz: M. Ny. V, 395). — Az **-a* hang fonetikai tulajdonságaira fordítva ezután a figyelmünket, azt vesszük észre, hogy amennyiben az alsó nyelvvállású magánhangzók a többiektől eltérőleg nem kopnak le, az épen ezeknél a legindokoltabb. Tudjuk ugyanis, hogy a nyelvvállás kapcsolatos az időtartammal, s hogy a hangzósság a nyelvvállás emelkedésével fokozatosan csökken (vö. Gombocz, Hangtan I., 100, 117—8). Úgy vélem, ezek után lehetségesnek s kellőleg indokoltnak tünhet fel előttünk, hogy valamely nyelv alacsony nyelvvállású véghangzója, mint leghosszabb időtartamú és leghangzósabb hang, — a mi esetünkben a zürjén nyelv legalacsonyabb nyelvvállású végmagánhangzója — a többiektől eltérőleg kivétel legyen a végmagánhangzók általános lekopása alól. S valóban kivétel is nemcsak a zürjénben, hanem más olyan nyelvben is, melyben végmagánhangzó-lekopás történt. A lívben az abszolút szóvégen állt

rövid *-i* általában lekopott, a szóvégi *-a* azonban megmaradt (olykor *-â*-vé változva). Pl. li. *ükš* (fi. *yksi*), li. *voʹl* (fi. *oli*), li. *lekš* (fi. *läksi*), li. *tuʹl* (fi. *tuli*), li. *mikš* (fi. *miksi*), li. *läpš* (fi. *lapsi*), li. *veʹzʹ* (fi. *vesi*), li. *tēʹb* (fi. *tähti*), li. *veʹl* (fi. *veli*), li. *kakš* (fi. *kaksi*), ellenben li. *jemà* (fi. *emä*, é. *ema*), li. *jarà* (é. *ära*), li. *ruʹjì* (fi. *rujo*), li. *senà* (fi. *sana*, é. *sõna*), li. *süstâ* (fi. *suusta* = elat.), li. *sʹedà* (fi. *sitü*, é. *sesta* = partit), li. (*mikš*) *šinà* (fi. *sinä*, é. *sina*), li. *alà* (fi. *älä*), li. *minà* (fi. *minä*, é. *mina*) li. *jevà* (fi. *hyvä*, é. *hiiva*), li. *mʹerštâ* (fi. *merestä* = elat.), li. *vīʹla* (fi. *vilja*), li. *lejâ* (fi. é. *liha*), li. *kōra* (fi. *karva*), li. *tāššà* (fi. *tässä*), li. *izàizà* (é. *'isaisa'*), li. *sʹedà-todà* (é. *'sesta-toda'*).¹⁾ Az *a* megmarad — *a*-ként vagy legfeljebb redukálva — valamennyi román nyelvben is. A rätoromán és provençei nyelvekben az *a*-t kivéve minden egyéb végmagánhangzó eltűnt, a franciában is az *-a*, ill. fejleménye maradt meg legtovább (vö. A. ZAUNER: *Romanische Sprachwissenschaft*, 73–5 és MEYER—LÜBKE, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 1890. I, 244).

2. *Ōs-permi *i* és **j* változatlanul megmaradt a votjákban, a zürjénben azonban általában lekopott. Az utóbbiban ezt csak két esetben kerülhette el: *a*) ha a szóvégi *-i*-, *-j*-höz valamely, a nyelvérzék előtt tudatos funkció fűződött, azaz ha ezek nem egyszerű jelentés nélküli szóvégi magánhangzók voltak, *b*) ha az *-i*-t és *-j*-t valamely szóvégen magában nehezen kiejthető mássalhangzó-csoport előzte meg. — Ezekből adódnak mostmár az ōs-permi kori lekopás feltételeinek érintése után a zürjén végmagánhangzó-lekopás további feltételei: a kvalitáson kívül a szóvégi magánhangzó jelentéstelensége (ill. funkciójának elhomályosultsága) és a fonétikai helyzet.

Az előbbi következik abból, hogy a nyelv ama tevékenységénél, mellyel a szavak közt vonatkozást hoz létre, a vonatkoztatás a szavak testén legtöbbször külsőleg is nyomot hagy (vö. LAZICZIUS: *NyK. XLVIII*, 29). Tehát a vonatkoztatás tudatossága esetén az ennek külső jeléül használt hang akkor is megmaradhat, ha funkcionális különbség esetén ugyanazon hangra a lekopás tendenciája irányul.

A legkevesebb megvilágításban részesült az eddigi tárgyalás folyamán a lekopás említett 3. feltétele: a fonétikai helyzet. Vegyük ezért most ezt alaposabb vizsgálat alá.

Mindenekelőtt arra kell újból rámutatnunk, hogy végmagán-

¹⁾ A példákat KETTUNEN 'Untersuchung über die livische Sprache' (I.) című szövegközleményének első 3 olvasmányából vettem.

hangzó-hiány mássalhangzó-csoport után is előfordul, tehát nem annak megvolta az, ami a lekopást befolyásolja, hanem a mássalhangzó-csoport tagjainak minősége és egymásutánja. Hogy ennek mennyi szerepe lehetett a lekopásban, az legjobban kitűnik talán annak a kutatásából, hogy mennyire eltérőleg viselkedtek az ős-permi végmagánhangzó-elízio után azok a különféle mássalhangzó-csoportok, melyek ugyan meg nem akadályozták a lekopást, de amelyekre ez nagyon is eltérő módon hatott vissza.

Változatlanul csak akkor maradt, ill. maradhatott a szóvégre került mássalhangzó-csoport, ha az előtag liquida (*r, l*) vagy spirans (*s, ś, š*). A következő kombinációkra vannak példaim: *-rd* (8 pl.), *-rt* (7 pl.), *-rk* (7 pl.), *-rs* (5 pl.), *-rś* (1 pl.); *-lk* (5 pl.), *-lt* (2 pl.); *-šk* (1 pl.), *-sk* (2 pl.), *-št* (2 pl.), *-šk* (1 pl.).

Más szóvégre került mássalhangzó-csoportok nem éltek túl a lekopást változás nélkül. Elsőnek tárgyalom azt az esetet, amikor a mássalhangzó-csoport tagjai között kötőhang fejlődött. Ez megtörténhetett — legalább is nyelvjárásonként — akkor is, ha az első tag liquida vagy spirans. (Olykor a zürjén és a votják szó nem egyforma módon oldotta fel a szóvégi mássalhangzó-csoportot.) Pl.:

1. Zürj. (WIED.) *gabyr* 'Faust', (ŠACH.) *габыр, кабыр* 'кулак' | fi. *koura, kopra* 'Hand Höhlung der inneren Handfläche, Handvoll'. fK. *kobra*, fV. *kobr* | lp. *guöber* 'ungula vel cornu tantummodo unguļæ, exempta cartilagine interiore' etc. [KALIMA: FUF. XVI, 231; TOIVONEN: Vir. 1926, 48. o.]. (Eredetileg **-pr-* ~ **-βr-* a szó belsejében).

2. Zürj. (WIED.) *görod* 'Knoten', (ŠACH.) *гöрöд* 'узел' | votj. (WICHM., Vok. 60) U. J. M. *gerd*, (MUNK.) *gerd* 'kötés, csomó, csokor'. — A votjákban — mint látjuk — a mássalhangzó-csoport még érintetlen.

3. Votj. (WICHM.) U. *krež* 'Geige', MU. *kjrež* 'eine Art Ziter der Wotjaken', J. *kjrež* 'Musikinstrument', *budzjn k.* = MU., M. *kjredž* = J., *buddžin k.* = MU., G. *kjrež* 'Ton, Motiv', (MUNK.) *kjrež*, Kaz. *kjrež, krež* 'guszli; hárfaalakú, fekvő húros hangszer' | cser. (WICHM.) *kärš* 'ziterähnliches Instrument, derselben Art wie das wotj. *kjredž*, (RAMST.) *kärš* 'russische Gussli' | md. (PAAS.) M. *kar^{dz}i* 'Geige, Violine'. — Eredetileg szóbelseji **rč* (**ré*)! [TOIVONEN, Affr. 191 és 241].

4. Zürj. (WIED.) *kotyr* 'Menge, Schar, Haufe, Zug, Bande' (ŠACH.) *котыр* 'группа, кружок, стая' | fi. *katras, katra* [KALIMA: Vir. 1917, 69—70. o.].

5. Zürj. (WIED) *kökör* (P.) = *gögör* 'umher, herum, um; Kreis', (WICHM.) I. *geger* id. | fi. *köyry, köyreä* (< **köyr-*). [l. WICHMANN, Wotj. Chr. 435. sz.; KALIMA, Vir. 1917, 69–70. o.]

6. Zürj. (WICHM.) I. Ud. S. L. *kujim*, Le. *kujim*, P. *kujim*, (GEN.) KP. *kvim* | votj. (WICHM.) *kuiñ(m-)*, (MUNK.) *kwiñ(m-)*, Kaz. *küñ(m-)* | cser. (WICHM.) *kšm* stb. | md. (PAAS.) E. *kolmo*, M. *kolmä* | fi. *kolme* | lpN. *golbma* 'három'. — A permi nyelvekbeli *-im-*, ill. *-im-* < **lm-* < **lm-*. A votják itt a köv. pontban tárgyalandó lehetőséggel élt. [l. WICHMANN: FUF. XV, 44].

7. Zürj. (WIED) *kyrym* 'Hand, -wurzel, -voll; hohle Hand, Faust', (GEN.) KP. *kerom* 'hohle Hand, Faust' | votj. (MUNK.) *kirim* Kaz. *kêrêm* 'marok' | cser. (WICHM.) KB. U. *ko'rmšž* 'hohle Hand; Handvoll' | md. (PAAS.) *kurmás, kurmós* M. 'Handvoll' [l. SETÄLÄ: JSFO_u. XXX₅, 54]. Eredetileg szóbeljei **rm-*!

8. Votj. (WICHM.) G. *bîlîm, mîlîm* 'Pfannkuchen, Fladen', (MUNK.) Šar. Mal. *mîlîm*, Kaz. *mîlêm*, 'zabliszból készült lepény' | fi. *mämmi* | lpN: *meemmâ, meawlâ, meæð(b)mâ* 'nicht genug gebacken (vom Brot)'. — TOIVONEN e szónál **mšð'm(š)* alapalakból indul ki. [l. TOIVONEN: FUF. XVI, 215].

9. Votj. (WICHM.) *omîr* 'Flamme' J. M.; G. *omîr* | lpK. *avr* id. — Eredetileg **mr-*. [WICHMANN: FUF. XIV, 97].

10. Zürj. (WICHM.) U. P. *pejim*, I. S. L. *pejim*, V. *pejim*, (GEN.) KP. *pôim* 'Asche' | votj. (WICHM.) *peñ(m-)*, (MUNK.) *peñ* id. | fi. *pelme*. A szó ősz-permi alakja *pełm_g lehetett. [WICHMANN: FUF. III, 101–2.]

11. Votj. (WICHM.) MU. J. *pukîš* 'Pfeil', G. *pukîš* 'Bogen', (MUNK.) *pukîš, pukîč*, Kaz. *pukêš* 'nyíl.' | cser. (WICHM.) *pikšš* stb. 'Pfeil'. A szó belsejében eredetileg **ktš-*! [TOIVONEN, Affr. 117 és 217].

12. Zürj. (WICHM.) I. *turîn*, V. *turun* (Syrj. Volksd. 16), (GEN.) KP. *turôn* 'Gras, Heu' | votj. (WICHM.) G. *turîn*, U. *turîm*, J. M. MU. *turîm*, (MUNK.) *turîm*, Kaz. *turêm*, Glaz. Mal. *turîn* 'Gras, Kraut, Heu' | fi. *taarna, tarna* [l. WICHMANN, Wotj. Chr. 1015. sz. és Vok. 8; TOIVONEN, Affr. 217].

13. Zürj. (WICHM.) S. L. *tšabîr* 'Faust', (ŠACH.) *чабър* 'кулак' | fK. *tšobrottoq* 'sormia, sornin koetella', fA. *tšobrottele* 'sormia' | lpN. *čarvvit* 'digitis vel unguibus semel arcte premere.') Finn-permi alapalak *č₈pr₈*. [l. WICHMANN: FUF. XI, 277; UOTILA: Vir. 1930, 180–1. o.]

A lekopás másik következménye az lehetett, hogy a szóvégre jutott mássalhangzó-csoport utótagja lekopott.

Példáim közé sorozok olyanokat is, amelyekben e 2. mássalhangzó megvonta csak a rokon nyelvek alapján állapítható meg. A lekopott mássalhangzó megjelölésénél elsősorban nem a mai tőalakokban esetleg megjelenő, azonban nagyon gyakran analógiás úton odajutott mássalhangzót veszem irányadónak, hanem a rokon nyelvek vallomását.

α) Szóvégi *-k*, *-t*, *-m* és *-j* lekopásának példáit nagy számmal találjuk WIEDEMANN nyelvтанában (l. SyrjGr. 11. §).

β) Szóvégi *-v* kopott le. Pl.

1. zürj. (WICHM.) *jir* (az összes nyelvjárásokban) 'syvänne'; 'syvä kuilu, syvä (Ud. P.), (GEN.) KP. *jör* 'tiefe Stelle (im Wasser)' | cser. (WICHM.) KB. *jär, jär, U. jer* 'der See' | md. (PAAS.) M. *jer'k'é, er'k'é*, E. *er'k'e* 'See, Teich' | fi. *järvi* | lpN. *javrre* id. [l. WICHMANN: Vir. 1921, 103. o.];

2. zürj.-votj. *pur* etc. 'Floss, Fähre', l. 50. o.

γ) Szóvégi *-n* kopott le. Pl.

1. zürj. (WICHM.) I. *piž*, P. *piž*, (GEN.) KP. *piž* 'Mehl' | votj. (WICHM.) G. *piž*, J. *piž*, (MUNK.) *piž, piž*, Kaz. *piž* id.; *pižnal*-, Kaz. *pižnal*- 'belisztezni, beszórni liszttel' (-al- képzővel!) | vog. *passin*, L. M. *pasén* 'Mehl' [l. WICHMANN, WotjChr. 725. sz. (zürj., votj., fi.); SETÁLÁ: FUF. II, 229 (zürj., md., fi., lp., vog.); MUNKÁCSI: KSz. XI, 171 (zürj., votj., vog.); TOIVONEN: MSFOh. LVIII, 231 (zürj., votj., vog.)] A szó fgr. alakja TOIVONEN szerint **p•šn•* vagy **p•čn•*.

2. Votj. (WICHM.) MU. *važ*, (MUNK.) *važ* (Sar.), Mal. *važ*, Jel. Kaz. *važ*, Glaz. *važ* 'Spelt, Dinkel' | cser. (WICHM.) U. *βi'stō*, M. *βi'stō*, J. JU. *βi'stō* id., | md. (PAAS.) E. *viš*, M. *viš, višü* id. | fi. *vehnä* [l. TOIVONEN, Affr. 382. sz.]. A szó belsejében eredetileg **-čn-* állott.

3. Zürj.-votj. *šiz* etc. 'Specht' l. 50—1. o. A szó belsejében eredetileg **-čn-* (*-čn-*) állott.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a permi nyelvek a szóvégi mássalhangzó-csoportot ép olyan kevéssé tűrik meg, mint pl. a magyar vagy finn nyelv a szóeleji kettős mássalhangzót. S amint pl. a magyar nyelv többféleként jár el a jövevényszavak szóeleji mássalhangzó-csoportjának feloldásában, úgy a permi nyelveknek is több eszköze volt a mássalhangzó-torlódás megakadályozására. Amint bemutattam, mégsem minden mássalhangzó-csoport iránt egyformán türelmetlenek a permi nyelvek. Néhány szóvégen könnyen

kiejthető mássalhangzó-csoport — legalább is nyelvjárásonként — megmaradhatott. De ahol elveszett is a mássalhangzó-csoport második tagja, ott sem egészen azonos esetekkel van dolgunk. Nézetem szerint pl. a mássalhangzó utáni *-v -n* és *-t*, melyek megvoltát a mai permi nyelvek alapján csak ritkán vagy egyáltalában nem tudjuk kimutatni, jóval korábban kopott le mint az *-m*, *-k* és *-j*, melyek — ha gyakran nemis eredeti helyükön — a ragos alakokban még sokszor megjelennek. Az előbbi mássalhangzóknak a ragos alakokból való hiánya nem jelent mást mint azt, hogy e hangok a nominativusban már oly régen lekoptak, hogy az analógiának már volt ideje a végmássalhangzóját elvesztett s a tudatban más eseteknél kétségtelenül erősebb emlékképet hagyó nominativust tenni a ragozás alapjául. — Sőt még ugyanaz a mássalhangzó sem egy időben kopott le minden esetben; ez attól függött, milyen volt a megelőző mássalhangzó. De meg, amint láttuk, még azonos megelőző mássalhangzó esetén, sőt ugyanabban a szóban is ingadozások vannak. Az egyik nyelvjárásban még az eredetibb, teljesebb *tő* szolgálhat a ragozás alapjául, míg a másik nyelvjárásban (vagy a másik permi nyelvben) már a nominativusból képződnek az esetek. Más szóval ez annyit jelent, hogy a második mássalhangzó lekopása — ép úgy mint maga a végmagánhangzó-lekopás — olykor megtörténhetett már az *ős-permiben*, máskor viszont csak a zürjén és votják nyelv külön életében, ill. ezek nyelvjárásokra szakadása után.

Bebizonyosodott tehát, hogy a szóvégi mássalhangzó-csoport általában ellenkezik a permi nyelvek hangrendszerével, s ezek után bátran állíthatjuk, hogy a zürjénben a permi hangrendszerrel legjobban ellenkező mássalhangzó-csoportok után a végmagánhangzó lekopása vagy egyáltalában nem történhetett meg, vagy pedig megtörténte után rövidesen érvényre jutott a szóvégi mássalhangzó-csoportok eltüntetésére irányuló törekvés, mely a lekopott végmagánhangzót a ragos és képzős alakokból visszatérítette, ill. esetleg újjal pótolta. Ilyen mássalhangzó-csoportoknak tartom példáim alapján a következőket: *-k'š-*, *-k'š-*, *-kn-*, *-sn-* stb. — Megjegyzem még, hogy e tételmet elsősorban nem a csekélyszámú idevonható névszóra, hanem a zürjén imperativusi és tagadó alakok viselkedésére alapítom, ahol a szóbelseji mássalhangzó-csoportok szerepét nagy változatosságban figyelhetjük meg, s hangsúlyozni óhajtom, hogy a zürjén infinitivus és allativus magánhangzós végződése is nézetem szerint csak így magyarázható meg.

Hátra van még, hogy a zürjén végmagánhangzó-lekopás idejét is — legalább hozzávetőleg — megállapítsuk. Nyelvemlékek híján ez csak a jövevényszavak alapján lehetséges, nehézségekbe ütközik azonban a miatt, hogy a különféle népekkel való érintkezések idejét illetőleg nem támaszkodhatunk eléggé pontos történeti adatokra, hanem többé-kevésbé találgatásokra vagyunk utalva. Nem lehet továbbá a hozzávetőleges s kevés számú történeti adatokat sem úgy felfogni, hogy azok a „zürjénségre“ vonatkoznak. A zürjének óriási területen élnek, az egyes nyelvjárások szókészlete többé-kevésbé eltérő, s a különféle zürjén települések helyük szerint más-más kulturális és nyelvi hatásnak lehetnek és vannak kitéve, vagy óvatosabban talán úgy mondhatnánk, hogy ugyanannak a hatásnak más és más mértékben vannak alávetve. Legrégibbre teendő kétségtelenül a csuvas hatás, mely még a permi egység korában kezdődött. WICHMANN szerint a zürjének és votjakok elődei 700 körül még egységes népet alkottak s a közös ős-permi nyelvet beszélték — valószínűleg a mai vjatkai kormányzóságot magában foglaló és talán a permi kormányzóság nyugati részeire is áterjedő őshazájukban. (vö. VALVOJA 1920, 402. o.).

Lehetséges tehát, hogy a permi őshaza arra a területre is kiterjedt, ahol a mai permiákok, a zürjének legdélebben lakó törzse, laknak, akik következőleg sokkal tovább állhattak csuvas hatás alatt, mint az északi zürjének, s közvetítői lehetnek a csuvas kultúrának még akkor is, amikor a zürjének egy része már az Izsmánál és Pecsoránál lakott. Nincs ezek szerint semmi kényszerítő ok arra, hogy a csuvasból való közvetlen nyelvi átvételeket lehetetlennek tartsuk a IX—X. század után, amikorra ugyanis a zürjének lassankinti északra vándorlásának kezdetét és így a zürjén-csuvas kapcsolatok végső határát tesszük, holott a permi nyelvek csuvas jövevényszavai — legalább is részben — ennél későbbi időre utalnak. Elég most csak arra utalnunk, hogy vannak a permi nyelvekben csuvas jövevényszavak, melyek már a csuv. *a > u* változás után kerültek át, s például RAMSTEDT szerint a XIV. ill. XV. században a csuvas *a* még érintetlen vagy majdnem érintetlen volt (vö. RAMSTEDT: JSFOu. XXXVIII., 10). Amint vannak a zürjénben ős-permi korból származó közvetlen csuvas átvételek, épúgy lehetnek valamivel későbbiek is, mert a helyüket nem vagy alig változtatott permiákok — s az időben valószínűleg még egy-két másik törzs is — legalább is addig, amíg a bolgár birodalom hatalmas

volt, épúgy ennek a fennhatósága alatt élhettek s épúgy vehettek át és közvetíthettek aztán más nyelvjárásoknak szavakat mint az északi zürjének elköltözése előtt. E lehetőséggel már WICHMANN is számol (vö. TLP. 35, 99, 139), s mindezek figyelembe vételével kb. a XIII. század közepére tenném azt a határt, ameddig a közvetlen zürjén-csuvas érintkezéseknek — legalább is nagyobb részben — le kellett játszódniuk.

Van mármost a zürjénben egy csuvas jövevényszó, mely végmagánhangzóját nem vesztette el: (WICHM.) V. *šuri*, P. *šuri*, (WIED.) *šury* 'Weberspule, Spulrolle', (GEN.) KP. *šuri* 'Spule' (I. WICHMANN, TLO. 98—9); az azonos eredetű votják szó: (WICHM.) G. U. *šerŕi*, M. J. MU. *šerŕi*, (MUNK.) *širi* (ɔ: *šerŕi*) (Sar. Glaz.), Kaz. *šire* 'Weberspule, Spulrolle' (I. id. h.). Mivel a többi csuvas jövevényszavak a zürjén végmagánhangzó-lekopáson részt vettek, joggal következtette tehát WICHMANN — s bizvást elfogadhatjuk mi is —, hogy ez a szó már a szóvégi **i*, **j* lekopása után került a zürjénbe, ami egyszersmind azt jelenti, hogy a zürjén végmagánhangzó-lekopás a zürjén-csuvas érintkezések befejezte előtt, azaz — az általam feltételezett határt véve irányadóul — a XIII. század közepéig végbement. — Nézzük mennyire egyeztethető össze ezzel az eredménnyel a karjalai jövevényszavak vallomása?

A zürjén-karjalai érintkezések WICHMANN szerint már 900 körül megkezdődhetnek s folytatódtak még az ezerszázas években is (vö. VALVOJA 1920:409). Ezek alapján azt kell elfogadnunk, hogy a csuvasok még érintkezésben voltak a zürjének egy részével, amikor ezeknek északra vándorolt törzsei már a karjalaiakkal álltak kapcsolatban. Hogy ez lehetséges volt, az a mai települési viszonyokból is következik: az a két törzs, amely nézetem szerint a karjalai hatás egyedüli közvetítője volt: az udorai és a lúzai (csak e két nyelvjárásban vannak ugyanis olyan karjalai jövevényszavak, melyek egyedül csak az egyikben vagy a másikban vannak feljegyezve), ma is legnyugatabbra lakik. — Hogy meddig tarthattak ezek a kapcsolatok, azt ismét legfeljebb csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg. Megszűnésüknek az oroszoknak a karjalaiak és zürjének közé ékelődése volt az oka, ami azonban végleges letelepülés alakjában csak a XIII. században történt meg. E körülményt szem előtt tartva, — úgy vélem — nincs semmi akadálya annak, hogy a zürjén-karjalai kapcsolatok hozzávetőleges határát is a XIII. század közepére, azaz arra az időre tegyük, melyben a déli-zürjén-csuvas

érintkezések befejeződben voltak. Ha mármost ezeknek a csuvas jövevényszavakkal körülbelül egykoriaknak bizonyuló, karjalai jövevényszavaknak a tanulságai az előbbiekével megegyeznek, helyesnek fogadhatjuk el azt a megállapítást, amit a lekopás idejére vonatkozólag tettünk. A tanulságok pedig íme megegyeznek: amint a 21. és 22. oldalon láttuk, a kikövetkeztethetőleg *-i-vel átkerült karjalai jövevényszavak elvesztették végmagánhangzójukat. Kivételek csak a következő két szó:

1. U. (WICHM.) *ally* 'eräs sukeltajin kuuluva vesilintu (Jäämeren lintu)', vö. fi. *alli*, fiK. *alli*, fiA. *alli* 'avis aquaticæ species' [l. WICHMANN: VALVOJA 1920:404].

2. Ud. (WIED.) *sabri* 'kleiner Heuschaber', (ЛҮТК.) *сабpi* (Ud.), 'взородъ, малелькии чмогъ саба' (ŠACH.) id., vö. fi. *saura* 'acervus foeni oblongus', fiV. *sabr* id., fiK. *šoabra*, *soabra* [vö. SETÄLÄ: FUF. II, 257; RAPOLA: Vir. 1924:12—3; TOIVONEN. Vir. 1929:63].

A *sabri* szót olyannak tartom, melyben az -i fonetikai helyzeténél fogva minden körülmények között megmaradt, ill. visszatértidött volna, az *ally* szó viszont hosszú mássalhangzójánál fogva nem csatlakozhatott a végmagánhangzójukat vesztő alakokhoz. E kivételek ennél fogva csak látszólagosak.

Mindkét jövevényszó-csoport egybehangzóan vall tehát, az utóbbiak azonban még valami többletet is adnak: mivel a kb. a X. századtól kezdve átvett karjalai jövevényszavak is még nagyobb-részt elvesztették végmagánhangzójukat, a lekopás aligha kezdődhetett tehát előbb, mint a XI. század, és így tartamát — persze nagyon hozzávetőlegesen — két századra becsülhetjük. A XI.—XII. századra téve a lekopást, időben ez nem sokkal tér el sem a magyar tövégi magánhangzók lekopásától, ami már a magyar nyelv történetelőtti korában kezdődött s 1240-ig játszódtott le, sem az észti végmagánhangzó-lekopástól, melynek a XIII. századból ismerjük legrégebb példait.

1933. január.

LAKÓ GYÖRGY.